

Paweł Łabieniec
Uniwersytet Łódzki

Podmiotowość, odpowiedzialność, historyczność profesji i profesjonalisty na przykładzie zawodu radcy prawnego

1. Wprowadzenie

Wśród zawodów prawniczych w Polsce zawód radcy prawnego wydaje się być najlepszą ilustracją tego, jak przemiany społeczne, gospodarcze i polityczne wpływają na zmianę społecznej roli osób wykonujących tę profesję. Zmiana społecznej roli pociąga za sobą zmianę sposobu rozumienia odpowiedzialności profesjonalisty. Stąd pomysł, by przyjrzeć się z bliska przemianom, którym zawód ten podlegał i zbadać, w jaki sposób zmiany te wpływały na treść zasad etyki tego zawodu i formę ich wyrażania.

Wypadałoby zacząć od zarysowania dziejów profesji radcy prawnego ograniczając rozważania do polskiego podwórka. Ograniczenie to jest konsekwencją założenia, że zawód radcy prawnego – mimo pewnych podobieństw do profesji prawniczych uprawianych w innych krajach – jest fenomenem szczególnym, ukształtowanym przez warunki lokalne. Dzieje zawodu radcy prawnego zdecydowałem się podzielić na pięć okresów oddzielonych od siebie cezurami, które wydają mi się istotne z punktu widzenia założeń prowadzonej analizy. W przypadku każdego okresu starałem się uzasadnić przyjętą cezurę.

2. Okres I. Prehistoria, czyli zawód radcy prawnego przed rokiem 1961

Ustalenie dokładnego czasu powstania zawodu radcy prawnego nastęrcza poważne problemy. Roman Tokarczyk początków zawodu radcy prawnego upatruje w działających w starożytnym Rzymie *iuris consulti*, którzy tym różnili się od adwokatów, że działali nie na własny rachunek, lecz bezpośrednio na rzecz klientów. Autor ten wskazuje, że w Polsce zawód radcy prawnego wywodzi się od istniejącego już w XVI w. urzędu *procurator fisci*, zwanego inaczej instygatorem królewskim albo koronnym, którego rolą było reprezentowanie przed sądami i organami administracji interesów majątkowych Skarbu Państwa¹. Podobną rolę wypełniali w latach 1816–1951 (z krótkimi przerwami)

¹ R. Tokarczyk, *Etyka prawnicza*, Warszawa 2005, s. 177.

referendarze Prokuratury Generalnej, organu powołanego w okresie Królestwa Polskiego dla ochrony interesów Skarbu Państwa w postępowaniach sądowych toczących się z jego udziałem.

Po II wojnie światowej – obok działającej do 1951 r. Prokuratury Generalnej, która zapewniała reprezentację sądową wielu instytucjom państwowym – organy władzy państwowej zatrudniały prawników (w ramach stosunku pracy lub na umowach cywilnoprawnych) na etatach radców prawnych. Osoby zatrudnione na takich stanowiskach nie tworzyły grupy zawodowej, nie funkcjonowała bowiem żadna forma organizacji zawodowej (nawet w postaci branżowego związku zawodowego). Prawo zezwalało w tamtym czasie na zatrudnianie na stanowisku radcy prawnego także adwokatów i wielu z nich korzystało z tej możliwości. Do zatrudnienia na stanowisku radcy prawnego wystarczało posiadanie wykształcenia prawniczego i trzyletniego stażu pracy na stanowisku prawniczym w naczelnym organach władzy lub jednostkach gospodarki uspołecznionej. Osoby zatrudnione na stanowisku radcy prawnego reprezentowały zatrudniającą ich jednostkę nie tylko przed sądami i organami administracji, ale przede wszystkim przed Państwowym Arbitrażem Gospodarczym utworzonym w 1949 r. Nieufność władzy komunistycznej wobec adwokatury była istotnym czynnikiem podjęcia decyzji o odsunięciu przedstawicieli palestry od obsługi prawnej instytucji państwowych i jednostek gospodarki uspołecznionej, i powierzeniu jej nowej grupie zawodowej.

Brak jakiegokolwiek formy organizacji grupy zawodowej sprawiał, że nie zostały sformułowane w tym okresie zasady etyki zawodowej radców prawnych. Odpowiedzialność osób zatrudnionych na takim stanowisku niczym nie różniła się od odpowiedzialności innych pracowników. Podlegali więc oni zasadom pracowniczej odpowiedzialności porządkowej. Trudno też mówić w tym okresie o niezależności radców prawnych.

3. Okres II. Lata 1961–1982

Kluczowe znaczenia dla powstania odrębnego zawodu radcy prawnego w Polsce miała uchwała nr 533 Rady Ministrów z 13.12.1961 r. w sprawie obsługi prawnej przedsiębiorstw państwowych, zjednoczeń oraz banków państwowych² (dalej: „uchwała nr 533”). Na mocy przepisów końcowych tego aktu prawnego i stosownych uchwał organizacji spółdzielczych stosowanie tej uchwały rozciągnięto na spółdzielnie, stowarzyszenia prowadzące działalność gospodarczą oraz na państwowe jednostki organizacyjne niebędące przedsiębiorstwami. Uchwała wprowadzała zasadę, że radcowie prawni wykonywali obsługę prawną jednostek jako pracownicy samodzielni, podlegający dyrektorowi lub jego zastępcy. Radcy prawnemu nie należało powierzać wykonywania czynności niewchodzących w zakres obsługi prawnej. Wprowadzono ograniczenie: radca prawny mógł być zatrudniony najwyżej u czterech pracodawców, maksymalnie w wymiarze półtora etatu. Listy radców prowadziły okręgowe komisje arbitrażowe. Podstawą wpisu na listę było zatrudnienie prawnika na stanowisku radcy prawnego, zwolnienie go z pracy było podstawą skreślenia z listy. Nowością było wprowadzenie egzaminu dla kandydatów do zatrudnienia w charakterze radcy prawnego. Egzaminy przeprowadzały komisje organizowane przez Państwowy Arbitraż Gospodarczy. Czasowo pozostawiono możliwość zatrudniania na stanowisku radcy prawnego adwokatów. Uchwała nr 533 wprowadziła swoistą odpowiedzialność dyscyplinarną radców prawnych; za nienależyte wykonywanie

² M.P. Nr 96, poz. 406.

obowiązków radca mógł być ukarany upomnieniem, naganą, zagrożeniem skreślenia z listy radców prawnych oraz karą skreślenia z tej listy. Karę wymierzał zespół powołany przez Prezesa Głównej Komisji Arbitrażowej na wniosek prokuratora wojewódzkiego, prezesa sądu wojewódzkiego lub przewodniczącego delegatury NIK.

Radcom prawnym przypisano jasno określoną rolę: wykonywanie obsługi prawnej (ten termin wprowadziła do języka prawnego uchwała nr 533) organów administracji i jednostek gospodarki uspołecznionej. Kreowana w drodze zmian prawnych grupa zawodowa nie otrzymała żadnej formy organizacji samorządowej. Zasadą było zatrudnianie radców prawnych na podstawie stosunku pracy, a przepisy prawne w niewystarczający sposób zapewniały ich niezależność.

W tym okresie, pomimo braku samorządu zawodowego lub innej formy organizacji radców prawnych, zaczęły się kształtować zasady etyki zawodu radcy prawnego, które po raz pierwszy zostały spisane. W 1970 r. na wniosek komisji do spraw radców prawnych przy Naczelnej Radzie Adwokackiej został wprowadzony do *Zbioru zasad etyki adwokackiej i godności zawodu* rozdział 4 zatytułowany: *Obowiązki adwokata jako radcy prawnego*³. Zasady te były wprawdzie częścią etyki adwokackiej, zostały sformułowane w środowisku zawodowym polskiej palestry, ale – jako konsekwencja rozszerzenia społecznej roli adwokatów o wykonywanie funkcji radców prawnych – stanowiły jednocześnie załączek deontologii nowej profesji.

Nowością tego okresu było powstanie (w załączkowej formie) odpowiedzialności dyscyplinarnej radców prawnych. Trudno jednak nadal mówić, by w tym okresie radcom prawnym zapewniono niezależność.

4. Okres III. Lata 1982–1989

Fundamentalne znaczenie w procesie kształtowania się zawodu radcy prawnego jako profesji miało uchwalenie ustawy z 6.07.1982 r. o radcach prawnych⁴ (dalej też: „u.r.p.”). W środowisku radców prawnych panuje bowiem przekonanie, że dopiero dzień wejścia w życie tej ustawy (1.10.1982 r.) można uznać za moment powołania do życia zawodu radcy prawnego⁵. Niewątpliwie ustawa ta powołała do życia samorząd zawodowy radców prawnych, tym samym w istotny sposób posunęła do przodu proces profesjonalizacji tego zawodu. Choć ustawa została uchwalona w mrocznym czasie stanu wojennego, jej projekt powstał w okresie „pierwszej” Solidarności i przesiąknięty był duchem tego czasu. Duch ten przejawiał się przede wszystkim w roli, jaką w ustawie odgrywała zasada tworząca samorząd radców prawnych, jako niezależny w wykonywaniu swych zadań i podlegający tylko przepisom prawa. Niezależność samorządu zawodowego od władz politycznych (partyjnych) i państwowych miała być gwarantem należytego wykonywania zadań swej profesji przez radców prawnych. Rolą samorządu zawodowego miało być nie tylko reprezentowanie radców prawnych i aplikantów radcowskich oraz ochrona ich interesów, ale również zapewnienie warunków do wypełnienia ustawowych zadań przedstawicieli tego zawodu oraz współdziałanie w kształtowaniu i stosowaniu prawa w zakresie dotyczącym jednostek organizacyjnych, obsługi prawnej oraz radców prawnych

³ Zob. R. Tokarczyk, *Etyka...*, s. 183–184.

⁴ Dz. U. Nr 19, poz. 145 (obecnie – tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r. poz. 1870 ze zm.).

⁵ Opinię taką wyraża m.in. E. Kwiatkowska-Fałęcka, *Historia legislacji zasad wykonywania zawodu i zasad etyki radcy prawnego*, w: A. Berez (red.), *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, Warszawa 2011, s. 32.

i aplikantów radcowskich. Ważnym zadaniem samorządu miało być również doskonalenie zawodowe radców prawnych i aplikantów, czuwanie nad należytym wykonywaniem zawodu i prowadzenie badań w zakresie doskonalenia obsługi prawnej (art. 41 u.r.p.).

Zwierzchni nadzór nad samorządem radców prawnych powierzono Ministrowi Sprawiedliwości (MS), który uzyskał uprawnienie do zaskarżenia do Sądu Najwyższego sprzecznę z prawem uchwały organu samorządu (art. 5 ust. 3 u.r.p.). Niezależność samorządu była ograniczona przez okoliczność, że ustawa pozostawiała Państwowemu Arbitrażowi Gospodarczemu zarówno prowadzenie listy radców prawnych, jak i aplikacji radcowskiej oraz przeprowadzanie egzaminu zawodowego dla radców prawnych (choć w egzaminach uczestniczyli przedstawiciele samorządu radców prawnych).

Wśród przesłanek, od których ustawa uzależniała dokonanie wpisu radcy prawnego na listę – obok takich wymogów formalnych, jak ukończenie wyższych studiów prawniczych, posiadanie obywatelstwa polskiego, korzystanie z pełni praw publicznych czy posiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych, odbycie aplikacji radcowskiej i zdanie egzaminu radcowskiego – pojawił się wymóg, aby kandydat do zawodu był nieskazitelnego charakteru i by jego dotychczasowe zachowanie nie budziło zastrzeżeń co do możliwości prawidłowego wykonywania zawodu radcy prawnego (art. 24 ust. 1 u.r.p.). Radca prawny został zobowiązany do wykonywania zawodu ze starannością wynikającą z wiedzy prawniczej oraz zasad etyki zawodowej (art. 3 ust. 2 u.r.p.). A zatem ustawa – po raz pierwszy w polskim prawie – zobowiązała radców prawnych do przestrzegania zasad etyki zawodowej. Ustawa wprowadzała zasadę odpowiedzialności dyscyplinarnej radców prawnych i aplikantów radcowskich⁶. O odpowiedzialności dyscyplinarnej miały orzekać sądy dyscyplinarne i Wyższy Sąd Dyscyplinarny (jako organ orzekający w drugiej instancji), będące organami samorządu zawodowego radców prawnych. Ustawa o radcach prawnych ukształtowała odpowiedzialność dyscyplinarną (zawodową) radców prawnych w sposób typowy dla tej profesji: o fakcie naruszenia etyki zawodowej orzekać mieli członkowie tej samej grupy zawodowej. Odpowiedzialność zawodowa jest bowiem rozumiana jako odpowiedzialność przed wspólnotą profesjonalistów, dla której spoiwem jest zespół wspólnie wyznawanych wartości.

Jeśli chodzi o podmiotowy zakres obsługi prawnej sprawowanej przez radców prawnych, to – obok państwowych i spółdzielczych jednostek organizacyjnych – ustawa włączyła do niego również organizacje społeczne i spółki z udziałem kapitału państwowego, spółdzielczego lub organizacji społecznych. Ustawa utrzymała zasadę, że radca prawny wykonuje obsługę prawną w stosunku pracy. Dopuszczono nadal świadczenie doraźnej pomocy prawnej w ramach stosunku cywilnoprawnego.

Istotnemu wzmocnieniu uległy gwarancje niezależności radcy prawnego. Ustawa stanowiła bowiem, że radca prawny zajmuje samodzielne stanowisko pracy, podległe bezpośrednio kierownikowi jednostki organizacyjnej (art. 8 ust. 3 u.r.p.). Radcy prawnemu nie można było polecać wykonania czynności wykraczających poza zakres obsługi prawnej (art. 8 ust. 5 u.r.p.). W razie zatrudnienia kilku radców prawnych jednemu z nich powierzano koordynację obsługi prawnej w tej jednostce (art. 8 ust. 4 u.r.p.). W art. 10 ustawa wskazywała organy orzekające, w postępowaniach przed którymi jednostka organizacyjna winna zapewnić udział radcy prawnego (m.in. SN, Naczelny Sąd Administracyjny, Główna Komisja Arbitrażowa). Ustawa zapewniała

⁶ Tryb postępowania dyscyplinarnego regulowało wydane na podstawie upoważnienia zawartego w u.r.p. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 6.04.1984 r. w sprawie zasad i trybu postępowania dyscyplinarnego w stosunku do radców prawnych i aplikantów radcowskich (Dz. U. Nr 27, poz. 138).

radcy prawnemu korzystanie z wolności słowa przy wykonywaniu czynności zawodowych (art. 11 ust. 1 u.r.p.) oraz przyznała mu ochronę prawną przysługującą adwokatowi podczas i w związku z wykonywaniem czynności zawodowych. Radca prawny nie był związany poleceniem służbowym co do treści opinii prawnej, prowadził samodzielnie sprawy przed organami orzekającymi, dbając o należyte wykorzystanie przewidzianych przez prawo środków ochrony, uzasadnionych interesów jednostki organizacyjnej, którą reprezentował.

Ustawa określiła przesłanki wyłączenia radcy prawnego od wykonania czynności zawodowych (art. 15 u.r.p.). Przy dokonywaniu oceny pracy zawodowej radcy prawnego kierownik jednostki organizacyjnej był obowiązany zasięgnąć opinii radcy prawnego, wskazanego przez radę Okręgowej Izby Radców Prawnych (dalej: „OIRP”) (art. 16 ust. 1 u.r.p.). Podobnie zasięgnięcie opinii OIRP było wymagane w razie rozwiązania umowy o pracę za wypowiedzeniem z powodu nienależytego wykonywania obowiązków radcy prawnego (art. 19. ust. 1 u.r.p.). Ustawa gwarantowała radcy prawnemu wynagrodzenie nie niższe niż wynagrodzenie przewidziane dla stanowiska głównego specjalisty lub innego równorzędnego stanowiska pracy oraz prawo do dodatkowego wynagrodzenia z tytułu kosztów zastępstwa sądowego czy arbitrażowego.

W 1987 r. II Krajowy Zjazd Radców Prawnych (dalej: „KZRP”) uchwalił *Zasady etyki zawodowej radcy prawnego*⁷. W tym zbiorze znalazły się m.in. zasady: ochrony interesu obsługiwanego klienta, odpowiedzialności za treść redagowanych pism, ochrony tajemnicy zawodowej, lojalności i koleżeństwa w stosunku do innych radców prawnych. Zasady etyczne dostosowane były do roli wypełnianej w tamtym czasie przez radców prawnych: obsługi prawnej instytucji państwowych i jednostek gospodarki społecznej. Ten pierwszy pisemny zbiór zasad deontologii nowej profesji – mimo swej niedoskonałości – był istotnym etapem budowy wspólnoty zawodowej, ponieważ wskazywał wspólne wartości profesji radcy prawnego tworzące jej fundament. Bardzo istotne było również to, że pisemny zbiór zasad etyki zawodowej powstał w środowisku samych radców prawnych, co było oznaką poszanowania podmiotowości tego środowiska zawodowego. Wartości wyrażone w zbiorze i odpowiadające im zasady stanowiły wzorzec zawodowych i społecznych postaw radców prawnych.

Powstanie samorządu zawodowego, włączenie go do procesu naboru kandydatów do zawodu, stworzenie ustawowych podstaw niezależności radcy prawnego, wreszcie sformułowanie w pisemnej postaci zasad deontologii zawodowej stanowiło jakościowy skok w społecznej pozycji radców prawnych. Impulsem dla tej jakościowej zmiany były procesy społeczno-polityczne zachodzące w Polsce na początku lat 80. XX w., a przede wszystkim unikalna w historii tej części Europy eksplozja aktywności społecznej skierowanej na realizację dobra wspólnego, której to eksplozji uosobieniem był NSZZ „Solidarność” i inne niezależne od władzy komunistycznej organizacje. Aktywnymi uczestnikami ruchów społecznych tego okresu byli radcowie prawni, stąd ich dążenie do uzyskania jako grupa zawodowa – także na drodze zmian prawa – podmiotowej pozycji w społeczeństwie. Tak więc uzyskana w 1982 r. przez radców prawnych forma samorządu była realizacją dążenia do podmiotowości społecznej. Mroczne lata 80. szybko ostudziły dążenia radców do samorządności i związanej z nią podmiotowości. Trzeba było nowego impulsu, by proces upodmiotowienia radców jako grupy zawodowej wszedł w kolejną fazę.

⁷ Uchwała nr 3 II KZRP z 20.09.1987 r. w sprawie „Zasad etyki zawodowej radcy prawnego”.

5. Okres IV. Lata 1989–1996

Przemiany ustrojowe roku 1989 stały się istotnym impulsem indukującym zmiany społecznej roli radców prawnych. Dnia 1.01.1989 r. weszła w życie ustawa z 23.12.1988 r. o działalności gospodarczej⁸ (dalej: „u.d.g.”), która była prawdziwym przełomem w gospodarczym ustroju Polski komunistycznej. W oparciu o przepisy tej ustawy zaczęły powstawać tysiące małych podmiotów gospodarczych, które – wraz z powstającymi na podstawie przepisów przedwojennego Kodeksu handlowego⁹ spółkami kapitałowymi – stanowiły realny wyłom w dotychczasowym systemie ekonomicznym, zdominowanym przez przedsiębiorstwa państwowe i inne jednostki gospodarki uspołecznionej. Powstające masowo prywatne podmioty gospodarcze potrzebowały wyspecjalizowanej pomocy prawnej, która umożliwiłaby odnalezienie się w skomplikowanej rzeczywistości prawnej epoki transformacji. Popyt na tego rodzaju pomoc prawną był w tamtym czasie ogromny, a podaż usług prawnych była znikoma. Artykuł 24 u.d.g. (jeden zwięzły przepis!) przewidywał, że pomoc prawną podmiotom gospodarczym mogą świadczyć adwokaci i radcowie prawni w indywidualnych kancelariach, spółkach osobowych i kapitałowych oraz w spółdzielniach. Na podstawie tego przepisu powstały liczne spółki świadczące pomoc prawną podmiotom gospodarczym, w tym liczne spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Prawna forma spółdzielni okazała się mało funkcjonalna dla firm prawniczych i nieliczne spółdzielnie świadczące pomoc prawną w ciągu kilku lat zostały rozwiązane. Od 1991 r. dopuszczono świadczenie usług prawnych także przez spółki z udziałem zagranicznym. Do 1996 r. Naczelna Rada Adwokacka i Krajowa Rada Radców Prawnych wydawały opinie co do możliwości świadczenia pomocy prawnej przez daną spółkę. W okresie tym pomoc prawną podmiotom gospodarczym świadczyły również spółki kapitałowe, których udziałowcami były osoby niebędące ani adwokatami, ani radcami prawnymi. Udziałowcy takich spółek oraz zatrudniane przez nie osoby (niebędące – jak wspomniano – ani adwokatami, ani radcami prawnymi) udzielały porad prawnych klientom, a także występowały w ich imieniu przed sądami i organami administracji. Sytuacja ta wywoływała sprzeciw środowiska radców prawnych i adwokatów. Rok 1989 przyniósł jeszcze jedną bardzo istotną zmianę w sytuacji radców prawnych: ustawa z 24.05.1989 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych¹⁰ zniósła Państwowy Arbitraż Gospodarczy i powierzyła rozpoznawanie spraw gospodarczych sądom gospodarczym tworzonemu w ramach struktury sądów powszechnych. Dzięki temu samorząd radców prawnych stał się samorządem w pełni tego słowa znaczeniu¹¹, ponieważ powierzono mu prowadzenie list radców prawnych. Samorządowi radców prawnych przekazano także zadanie prowadzenia aplikacji radcowskiej i przeprowadzania egzaminu zawodowego dla radców prawnych. Egzamin taki miał być organizowany z udziałem przedstawiciela MS. Ustawa regulowała procedurę wpisu na listę radców prawnych (w ramach procedury tej przewidziano m.in. możliwość wnoszenia skargi do NSA), po raz pierwszy również dopuszczono możliwość przyjęcia na aplikację kandydata nieposiadającego wymaganego stażu pracy, a więc także świeżo upieczonego absolwenta studiów prawniczych. W ten sposób nabór do zawodu radcy prawnego – także od strony formalnej – upodobnił się do naboru do innych zawodów prawniczych.

⁸ Dz. U. Nr 41, poz. 324.

⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.06.1934 r. – Kodeks handlowy (Dz. U. Nr 57, poz. 502 ze zm.).

¹⁰ Dz. U. Nr 33, poz. 175.

¹¹ Taki pogląd wyraża także E. Kwiatkowska-Falęcka, *Historia legislacji...*, s. 39.

W tym okresie po raz pierwszy pojawił się postulat połączenia zawodów adwokata i radcy prawnego, jednak spotkał się z nieprzychylnym przyjęciem ze strony środowiska adwokackiego, z którego podnosiły się głosy kwestionujące merytoryczne przygotowanie radców prawnych do świadczenia pomocy prawnej osobom fizycznym, a także fakt pozostawienia możliwości wykonywania zawodu radcy prawnego w ramach stosunku pracy, co – zdaniem krytyków – nie da się pogodzić z niezależnością jako fundamentalną wartością zawodu adwokata.

W listopadzie 1991 r. IV KZRP wprowadził zmiany do *Zasad etyki zawodowej radców prawnych* dostosowując je do nowej roli: świadczenia pomocy prawnej prywatnym przedsiębiorcom. Z tego powodu istotnie wzmocniono ochronę tajemnicy zawodowej radcy prawnego. W dniu 9.11.1995 r. V KZRP przyjął nowe *Zasady etyki radcy prawnego*¹². W zbiorze tym rozbudowano regulacje dotyczące unikania konfliktu interesów, położono większy nacisk na obowiązek dbania o ochronę zaufania klienta i obowiązek rzetelnego rozliczenia się z nim. Pojawiły się przepisy zakazujące reklamy kancelarii radców prawnych. Zobowiązano radców prawnych do przestrzegania zasad zawartych w zbiorze także w sferze pozazawodowej.

O ile impulsem, który pchnął grupę zawodową radców prawnych w latach 1981 i 1982 w stronę podmiotowości i profesjonalizacji były przemiany społeczno-polityczne, o tyle nowy impuls roku 1989 miał charakter głównie ekonomiczny. Powierzenie radcom prawnym obsługi prawnej przedsiębiorców prywatnych i spółek oraz istotna zmiana formy prawnej wykonywania zawodu były reakcją na dynamiczne przemiany gospodarcze zachodzące w kraju. Nadanie zawodowi radcy prawnego cech zawodu wolnego, a następnie stopniowe zrównanie pod względem prawnym statusu radców prawnych ze statusem innych przedsiębiorców wymuszane było w dużym stopniu działaniem mechanizmów wolnego rynku, ale także było warunkiem przekształcania gospodarki nakazowo-rozdzielczej w gospodarkę wolnorynkową. Radcowie prawni prowadzący praktykę w formie indywidualnych kancelarii lub spółek osobowych, lub kapitałowych stali się pracodawcami dla osób zatrudnianych w kancelariach i tym samym istotnie poszerzali swą odpowiedzialność prawną (jako przedsiębiorcy, pracodawcy oraz płatnicy rozliczający zobowiązania podatkowe i ubezpieczeniowe swoich pracowników).

6. Okres V. Lata 1996–2016

W okresie tym ustawa o radcach prawnych była wielokrotnie zmieniana. Wśród licznych, niewielkich lub czysto redakcyjnych zmian były również takie, które w znacznej mierze zmieniły charakter zawodu radcy prawnego i zakres realizowanych przez radców ról. Ograniczę się do przypomnienia jedynie tych zmian, które – w mojej ocenie – miały w procesie przemian profesji radcy prawnego istotne znaczenie.

Okres ten rozpoczął się bardzo istotnym rozszerzeniem zakresu podmiotów, którym radcowie prawni mogą udzielać pomocy prawnej: ustawa z 1.03.1996 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego i innych ustaw¹³ dopuściła radców prawnych do występowania przed sądami w charakterze pełnomocników procesowych osób fizycznych, a ustawa z 22.05.1997 r. o zmianie ustawy – Prawo o adwokaturze, ustawy o radcach prawnych i niektórych innych ustaw¹⁴ włączyła do zadań radców prawnych

¹² Uchwała nr 6/95 KZRP z 9.11.1995 r. w sprawie zasad etyki zawodowej radcy prawnego.

¹³ Dz. U. Nr 43, poz. 189.

¹⁴ Dz. U. Nr 75, poz. 471.

świadczenie pomocy prawnej osobom fizycznym (z wyjątkiem spraw rodzinnych, opiekuńczych i karnych). Ta sama ustawa wprowadziła do u.r.p. przepis upoważniający Ministra Sprawiedliwości do określenia, w drodze zarządzenia wzoru stroju urzędowego radców prawnych biorących udział w rozprawach sądowych (art. 12 ust. 2 u.r.p.). Minister Sprawiedliwości wydał stosowne zarządzenie¹⁵, i gdy weszło ono w życie po 14 dniach od dnia ogłoszenia radcowie zaczęli występować przed sądami w togach. Wzór togi radcowskiej nie zmienił się po wydaniu rozporządzenia MS z 27.11.2000 r.¹⁶, które zastąpiło to zarządzenie. Sądzę, że ta pozornie mała zmiana prawa w bardzo istotny sposób przyczyniła się do podniesienia prestiżu zawodu radcy prawnego. Strój urzędowy – noszony w sali rozpraw, ale także na sądowych korytarzach – stanowi widoczny znak, że ten, kto go nosi jest profesjonalistą. Znak ten jest również, patrząc z drugiej strony, swoistym zobowiązaniem. Narzuca się tu porównanie ze służbowym strojem pracowników służby zdrowia lub uniformem (mundurem) policjanta, strażaka lub zawodowego żołnierza.

Ustawą z 16.03.2000 r. o zmianie ustawy o radcach prawnych¹⁷ wprowadzono obowiązek ubezpieczenia wszystkich radców prawnych od odpowiedzialności cywilnej.

W latach 2005–2010 kolejne zmiany ustawy o radcach prawnych modyfikowały zasady dostępu do zawodu. Proces ten generalnie prowadził do szerszego otwarcia drzwi profesji radcy prawnego (mimo pewnych zawirowań tego procesu). Ułatwiono przepływ między zawodami prawniczymi, zezwolono na zdawanie egzaminu radcowskiego bez konieczności odbycia aplikacji osobom, które z racji doświadczenia zawodowego lub dzięki pracy naukowej posiadały wiedzę niezbędną do wykonywania zawodu.

W 2005 r. radcowie uzyskali prawo występowania w charakterze obrońcy w sprawach o wykroczenia i wykroczenia skarbowe¹⁸. Z kolei art. 23 ustawy z 4.03.2010 r. o świadczeniu usług na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej¹⁹ ustalił, że spółka, w ramach której radca prawny prowadzi praktykę, musi mieć formę spółki osobowej (cywilnej, jawnej, komandytowej, komandytowo-akcyjnej lub partnerskiej). Wyłącznym przedmiotem działalności takiej spółki może być jedynie świadczenie pomocy prawnej. Ta mała pozornie zmiana jest jednak wyrazem wzmocnienia odpowiedzialności radcy prawnego, który świadczy pomoc prawną ujawniając swoją tożsamość, nie może być anonimowym pracownikiem spółki kapitałowej. Radca ponosi również cywilną odpowiedzialność za skutki udzielonej porady prawnej. Odpowiedzialność ta nie może być ograniczana przez formę prawną spółki, w ramach której prowadzi on kancelarię.

Ustawa z 13.06.2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów²⁰, zwana popularnie „ustawą deregulacyjną”, obok innych zmian poszerzyła również grono osób dopuszczonych do uzyskania wpisu na listę radców prawnych, bez konieczności odbycia aplikacji i zdania egzaminu radcowskiego.

Ostatnia ważna zmiana zadań radców prawnych została dokonana ustawą z 27.09.2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw²¹. Ustawa ta wprowadziła nową definicję terminu „pomoc prawna”, którym

¹⁵ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2.09.1997 r. w sprawie stroju urzędowego radców prawnych biorących udział w rozprawach sądowych (M.P. Nr 68, poz. 667).

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 27.11.2000 r. w sprawie określenia stroju urzędowego radców prawnych biorących udział w rozprawach sądowych (Dz. U. Nr 112 poz. 1184).

¹⁷ Dz. U. Nr 48, poz. 545.

¹⁸ Ustawa z 30.06.2005 r. o zmianie ustawy – Prawo o adwokaturze i niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 163, poz. 1361).

¹⁹ Dz. U. Nr 47, poz. 278 (obecnie – tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 893 ze zm.).

²⁰ Dz. U. poz. 829.

²¹ Dz. U. poz. 1247.

objęto również występowanie radcy prawnego przed sądami i urzędami w charakterze pełnomocnika lub obrońcy. Warunkiem dopuszczenia radcy prawnego do wykonywania funkcji obrońcy w sprawach karnych i karnych skarbowych jest niepozostawianie w stosunku pracy (z wyjątkiem zatrudnienia na stanowisku naukowym lub naukowo-dydaktycznym). Ze względu na powierzenie radcom prawnym funkcji obrońcy w sprawach karnych i karnych skarbowych zmieniono szereg przepisów Kodeksu postępowania karnego²². Radcowie uzyskali również prawo występowania w charakterze obrońcy w postępowaniach dyscyplinarnych dotyczących adwokatów, prokuratorów, notariuszy, wojskowych, funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Służby Kontrwywiadu Wojskowego i Służby Wywiadu Wojskowego. Nowe przepisy weszły w życie 1.07.2015 r. i od tego czasu kompetencje radcy prawnego zostały zrównane z kompetencjami adwokata. Dualizm tych zawodów został jednak zachowany (nie miejsce tu na ustalenie przyczyn takiego stanu rzeczy), co wyraża się obecnie w pozostawieniu odrębnych samorządów dla obu profesji i możliwości wykonywania zawodu radcy prawnego także w ramach stosunku pracy (co jest niedopuszczalne w przypadku adwokatów) oraz – co ma wymiar czysto symboliczny – w odmiennych kolorach żabotów i wypustek na togach radców prawnych i adwokatów.

W 2015 r. radcowie prawni świadczący usługi dla osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej zostali objęci obowiązkiem posiadania kas fiskalnych.

Te daleko idące zmiany w sposobie wykonywania zawodu radcy prawnego i kręgu podmiotów, którym radcowie świadczą pomoc prawną sprawiły, że dotychczasowe regulacje etyki zawodowej okazały się niewystarczające. W dniu 6.11.1999 r. VI KZRP dokonał gruntownej zmiany *Zasad etyki radcy prawnego*²³. Do zbioru dodano preambułę. W ramach tej nowelizacji rozbudowano i doprecyzowano liczne obowiązki radców prawnych dotyczące wykonywania zawodu, dostosowano regulacje do nowej sytuacji, w jakiej znaleźli się radcowie po uzyskaniu prawa udzielania pomocy prawnej osobom fizycznym, także w sprawach niezwiązanych z prowadzoną przez nich działalnością gospodarczą. Rozbudowano i zaostrzono przepisy dotyczące zakazu reklamy, wprowadzono równocześnie regulacje wskazujące, w jakim zakresie dopuszczalne jest informowanie przez radcę prawnego o swej działalności. Po raz pierwszy do zbioru zasad deontologii radcowskiej wprowadzono przepisy mówiące o obowiązku stosowania się przez radcę prawnego do zasad etyki obowiązujących w kraju, w którym radca świadczy pomoc prawną. Choć w 1999 r. Polska nie była jeszcze członkiem Unii Europejskiej, jednak już wtedy rozszerzało się zjawisko transgranicznej działalności kancelarii prawnych i nowe regulacje wprowadzone do zbioru zasad deontologicznych były odpowiedzią na to zjawisko. Wprowadzono do *Zasad etyki radcy prawnego* również regulacje przeniesione z kodeksu deontologicznego adwokatów. W szczególności zakaz świadczenia pomocy prawnej w celu ułatwienia popełnienia przestępstwa lub dla uniknięcia w przyszłości odpowiedzialności karnej. Dalsze zmiany w *Zasadach etyki radcy prawnego* wprowadziła uchwała nr 10 z 8.11.2003 r. podjęta podczas VII KZRP²⁴. Tym razem nowelizacja nie była następstwem zmiany ustawowych zadań radców prawnych, lecz raczej stanowiła wyraz ustępstwa wobec przybierających na sile żądań (formułowanych zwłaszcza przez

²² Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r. poz. 1904 ze zm.).

²³ Uchwała nr 8/99 VI Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z 6.11.1999 r. w sprawie zmian *Zasad Etyki Radcy Prawnego*.

²⁴ Uchwała nr 10/2003 VII Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z 8.11.2003 r. w sprawie zmian *Zasad Etyki Radcy Prawnego*.

młode pokolenie przedstawicieli zawodu) zliberalizowania surowych przepisów o zakazie reklamy działalności radców prawnych. W środowisku radców prawnych toczyła się w tamtych latach ożywiona dyskusja dotycząca potrzeby utrzymania surowego zakazu reklamy. Efektem poszukiwania kompromisu między stronami tego sporu był nowy *Kodeks Etyki Radcy Prawnego* przyjęty uchwałą nr 5 z 10.11.2007 r. przez VIII KZRP²⁵. Kodeks ten charakteryzował się nowatorską konstrukcją: rozróżniał podstawowe zasady zawodu radcy prawnego od zasad wykonywania tego zawodu. Spoczywającemu na radcach obowiązkowi ustawicznego kształcenia – podnoszenia kwalifikacji zawodowych nadał sformalizowany charakter poprzez wprowadzenie obowiązku uzyskiwania przez radców w kolejnych okresach rozliczeniowych odpowiedniej liczby punktów za udział w szkoleniach organizowanych przez samorząd zawodowy lub inne podmioty. Nowością było również wyeliminowanie z kodeksu terminu „reklama”, co miało ostatecznie zamknąć dyskusję o granicy między dozwolonym „informowaniem o działalności radców prawnych” a niedozwoloną reklamą tej działalności. Kodeks Etyki Radcy Prawnego z 2007 r. miał w zamiśle twórców ustabilizować regulacje z zakresu deontologii zawodowej, ale zadania tego nie spełnił, ponieważ na mocy nowelizacji ustawy o radcach prawnych (i kilku innych ustaw, o czym była mowa wcześniej) od 1.07.2015 r. kompetencje zawodowe radców prawnych zostały rozszerzone o prawo wykonywania funkcji obrońcy w sprawach karnych i karnych skarbowych. Ta zmiana pociągnęła za sobą konieczność dodania do kodeksu deontologicznego regulacji dotyczących etyki obrończej. Zdecydowano się nie nowelizować Kodeksu z 2007 r., lecz przyjąć nowy. Stało się to na mocy uchwały nr 3/2014 z 22.11.2014 r. Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Radców Prawnych²⁶. Nowy *Kodeks Etyki Radcy Prawnego* zaczął obowiązywać od 1.07.2015 r. Radcowie prawni są obecnie związani regulacjami *Kodeksu Etyki Radcy Prawnego* z 2014 r., a od dnia przystąpienia Polski do Unii Europejskiej obowiązani są również stosować się do regulacji zawartych w *Kodeksie Etycznym dla Prawników w Unii Europejskiej* (CCBE)²⁷.

7. Wnioski

Przedstawiony rys historyczny pokazuje, jaką długą drogę przeszedł zawód radcy prawnego od czasów, gdy w okresie socjalistycznej gospodarki nakazowo-rozdziałczej radcowie prawni zapewniali obsługę prawną jednostek gospodarki uspołecznionej (głównie w ramach stosunku pracy) aż po dzisiaj, kiedy profesja radcy prawnego stała się wolnym zawodem o społecznej roli praktycznie identycznej z rolą wypełnianą przez adwokatów. Współczesny radca prawny nie tylko wykonuje wszystkie czynności zaliczane do zakresu pomocy prawnej (udzielanie porad prawnych, sporządzanie opinii prawnych, opracowywanie projektów aktów prawnych, występowanie przed sądami i urzędami w charakterze pełnomocnika strony lub obrońcy), ale również często podejmuje zadania arbitra lub mediatora. Znamienne, że radcowie prawni utracili monopol na realizację swej pierwotnej roli: zapewnienie obsługi prawnej instytucjom publicznym. Zadania tego rodzaju są dziś chętnie powierzane kancelariom adwokackim. Radcowie natomiast konkurują

²⁵ Uchwała nr 5/2007 VIII KZRP z 10.11.2007 r. w sprawie uchwalenia Kodeksu Etyki Radcy Prawnego.

²⁶ Uchwała nr 3/2014 Nadzwyczajnego KZRP z 22.11.2014 r. w sprawie Kodeksu Etyki Radcy Prawnego.

²⁷ Kodeks Etyczny dla Prawników w Unii Europejskiej przyjęty na Sesji Plenarnej Rady Adwokatów i Stowarzyszeń Prawniczych Unii Europejskiej (CCBE) dnia 28.10.1988 r., zmieniony na Sesjach Plenarnych w dniach 28.11.1998 r. i 6.12.2002 r.

z adwokatami (i między sobą) na polu usług prawniczych zastrzeżonych dawniej dla adwokatów (pomoc prawna osobom fizycznym, obrona w sprawach karnych). Radca prawny przeszedł zatem drogę „od pracownika do przedsiębiorcy”²⁸. Obecny status zawodu radcy prawnego jest dość złożony, wykazuje bowiem cechy: zawodu wolnego (w rozumieniu Kodeksu spółek handlowych²⁹), zawodu regulowanego (w rozumieniu prawa unijnego), zawodu zaufania publicznego (w rozumieniu art. 17 Konstytucji RP³⁰). Radca prawny prowadzący praktykę w ramach indywidualnej kancelarii lub spółki osobowej jest przedsiębiorcą z wszelkimi tego konsekwencjami³¹. Jako przedsiębiorca radca prawny ma m.in. obowiązek zgłoszenia swej działalności do publicznego rejestru (Krajowego Rejestru Sądowego lub Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej), musi posługiwać się Numerem Identyfikacji Podatkowej, prowadzić działalność na zasadach uczciwej konkurencji i poszanowania dobrych obyczajów, respektować prawa konsumenta, poddawać się różnorodnym kontrolom prowadzonym w oparciu o przepisy prawne, rozliczać się z podatków (w tym podatku VAT) na zasadach przewidzianych dla przedsiębiorców. Jednocześnie sytuacja prawna radców prawnych wykonujących zawód w ramach stosunku pracy jest bardzo podobna do sytuacji każdego innego pracownika. Tym, co jednak odróżnia radcę prawnego od innych pracowników i co łączy radców-pracowników z radcami-przedsiębiorcami w jedną grupę zawodową są wspólne wartości leżące u podstaw etyki zawodowej: odpowiedzialność za ochronę praw klienta, ale również odpowiedzialność za prawidłowe tworzenie i stosowanie prawa, kierowanie się dobrem klienta, strzeżenie tajemnicy zawodowej, lecz także szersza odpowiedzialność społeczna. Elementem wspólnym jest również przynależność do tej samej organizacji samorządu zawodowego i podleganie na tych samych zasadach odpowiedzialności zawodowej przed organami tegoż samorządu.

Proces, który przeszła profesja radcy prawnego można zatem scharakteryzować zwięźle: coraz większy prestiż zawodu, coraz więcej podmiotowości, ale również coraz więcej odpowiedzialności. Rozszerzenie podmiotowości radców prawnych jako grupy zawodowej albo lepiej: jako wspólnoty profesjonalistów znajdowało wyraz w dopuszczeniu wielu form praktyki, nie tylko w ramach stosunku pracy (stosunku służbowego), lecz także we własnej kancelarii indywidualnej lub prowadzonej w formie spółki oraz przez rozszerzenia pola, na którym radca prawny może prowadzić praktykę. Rozszerzenie odpowiedzialności jest ściśle związane z nieuchronnym poszerzaniem obowiązków prawnych i etyczno-zawodowych radców prawnych. Nie ulega wątpliwości, że zmiany, które wprowadzano w zbiorach zasad etyki zawodu radcy prawnego (poczynając od pierwszego zbioru zasad z 1987 r.) były konsekwencją bardzo różnych czynników, jednak dostrzec można bez trudu ścisły związek między zachodzącymi w Polsce przemianami społecznymi, politycznymi i gospodarczymi a kształtem regulacji dotyczących wykonywania zawodu radcy prawnego i treścią norm wyrażających obowiązki deontologiczne ciążyące na osobach wykonujących tę profesję. Związki takie próbowałem wskazać w niniejszym artykule. Sądzę, że przypadek zawodu radcy prawnego jest dobrą ilustracją

²⁸ Na temat procesu dochodzenia radców prawnych do statusu przedsiębiorcy zob. w: K. Stoga, M. Pawełczyk, *Radca prawny jako przedsiębiorca*, w: A. Berez (red.), *Zawód radcy...*, s. 93–118.

²⁹ Ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r. poz. 1577).
³⁰ Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.

³¹ K. Stoga, M. Pawełczyk, *Radca prawny...*, s. 107–118. Na temat statusu zawodu radcy prawnego zob. też A. Kidyba, *Radca prawny: zawód wolny, regulowany czy przedsiębiorca?*, „Radca Prawny. Zeszyty naukowe” 2014/1, s. 11–21; S. Wojtczak, *Świadczenie pomocy prawnej jako usługi, status radcy prawnego i adwokata jako przedsiębiorcy*, w: M. Król (red.), *Etyka adwokacka i radcowska. Komentarz, orzecznictwo i kazusy*, Warszawa 2016, s. 10–15.

historyczności profesji, historyczności pojmowanej jako zmienność warunkowana różnymi czynnikami otoczenia środowiska profesji. Historyczność pojmowana jako tego rodzaju zmienność – w przypadku radców prawnych – oznacza poszerzanie możliwości pozyskiwania klientów, rozszerzenie zakresu świadczonych przez profesjonalistę usług, a więc zwiększanie możliwości pomnażania dochodów i decydowania o swojej pozycji w społeczeństwie, ale z drugiej strony, owa historyczność wyraża się w powiększaniu odpowiedzialności profesjonalistów zarówno w wymiarze prawnym, jak i deontologicznym.

Subjectivity, responsibility, historicity of a profession and a professional on the example of the profession of a legal advisor

Abstract: Among the legal professions in Poland, the profession of a legal advisor is the most suitable to show how the responsibility of this job and those who perform it has been perceived over time, in the context of the social and economic changes in the legal environment. The transformation of the job, which in the pre-1989 communist period was performed mostly under an employment contract, into a profession of public trust in the strict sense, was underpinned by radical political, social and economic changes. This article presents how these changes turned the job of a legal advisor into a profession. The area of competencies of legal advisors gradually grew, making these professionals increasingly responsible for maintaining high standards of the rendered services and for setting ever higher ethical requirements. The changes in the methods of practising the profession required regular modifications of codes of professional ethics. This process provides ample evidence that professional conduct is a reflection of the social role which the professionals are expected to play.

Keywords: legal advisors, history of the profession of legal advisor, professional ethics of legal advisors, responsibility of a professional

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES:

- Kidyba, A. (2014). Radca prawny: zawód wolny, regulowany czy przedsiębiorca? *Radca Prawny. Zeszyty naukowe 1*, 11–22.
- Kwiatkowska-Fałęcka, E. (2011). Historia legislacji zasad wykonywania zawodu i zasad etyki radcy prawnego. In A. Berez (Ed.), *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania* (pp. 29–44). Warszawa: Wydawnictwo Krajowej Izby Radców Prawnych.
- Tokarczyk, R. (2005). *Etyka prawnicza*. Warszawa: LexisNexis.
- Wojtczak, S. (2016). Świadczenie pomocy prawnej jako usługi, status radcy prawnego i adwokata jako przedsiębiorcy. In M. Król (Ed.), *Etyka adwokacka i radcowska. Komentarz, orzecznictwo i kazusy* (pp. 10–15). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.